

Ирена ПЛАОВИЋ**СЛОВЕНИ У СВЕТУ ЛОГИКЕ**Филолошки факултет
Универзитет у Београду

(Јанис Какридис, *Арџуменџација код ѣ православних Словена у средњем веку*. Ниш: Међународни центар за православне студије/Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, 2019, 269 стр.)

Књига Јаниса Какридиса, уваженог професора и управника Славистичког института Универзитета у Берну *Арџуменџација код ѣ православних Словена у средњем веку*, мада већ својим насловом прецизно упућује на специфичну тематику којој је посвећена, може послужити и као приручник за онога ко хоће да се упуги у опште проблеме теорије аргументације. Уводећи поступно најзначајније појмове старе и савремене логике и теорије аргументације, објашњавајући их и илуструјући пажљиво одабраним примерима, Ј. Какридис нас готово неприметно проводи кроз наслеђе средњовековне словенске преведене литературе. Изгледа нам да је кључ ове суптилности у вођењу кроз стару словенску литерарну и рукописну баштину у вишеструкој функционалности примера који се наводе. То ћемо одмах објаснити пре него што се усредсредимо на свако од седам поглавља ове књиге.

Без експлицирања своје методе и без сувишних напомена о циљевима и намерама истраживања, Какридис нас уводи у свет логике средњовековних Словена такорећи неприпремљене. Прве три кратке реченице *Предговора* стварају читаоцу утисак да се у том свету просто „нашао“, да се у њему пробудио: „Аргументација? Код православних Словена? И то у средњем веку?“ Од тог тренутка читав тон и израз студије биће „будан“ и срачунат тако да читаоца одржи у стању „приправности“: краће реченице, динамични прелази, мноштво примера, дигресије и скокови – све ће то тражити нарочит фокус у праћењу брзе основне мисли. То није неочекивано, ако се узме у обзир различитост области које су књигом обухваћене и дивергентност њихових метода, типова знања, начина мишљења. Истовремено бављење теоријама аргументације, које су временом постајале све бројније и сложеније, књижевном историјом, рукописним наслеђем, проблемима превођења, културном историјом,

теоријом комуникације, реториком и филозофијом, захтева мисаони ток који није линеаран. Он више подсећа на хиперлинк, који се грана и дуби. Како то тачно изгледа, показује управо горепоменуто вишеструка функционалност примера. Пошто је тих примера сразмерно много, толико да се може рећи да они заузимају можда и већи део књиге, а сасвим сигурно играју улогу њених носећих стубова, издвојићемо овде тек *йримере йримера*.

А да би они били заиста *йримерни*, изабраћемо их према њиховој учесталости. Иако се у књизи у парадигматским улогама појављује читав низ византијских, библијских и античких аутора у словенском руху, на неколицину њих читалац ће имати највише шанси да наиђе у летимичном погледу на текст. То су Аристотел, апостол Павле, Јован Златоусти, Јован Лествичник, Варлаам Калабријски и Григорије Палама. Огроман интелектуални пртљаг што га та имена носе на леђима, и широк хоризонт очекивања који се у упућеном читаоцу отвара на њихов помен, довољно говоре о промишљености избора ових ударних личности наше *йриче о ариументијацији*.

У аргументативној констелацији ове књиге учествују, по нашем осећају а ауторској терминологији: 1) Јанис Какридис у улози *author*-а, 2) читаоци у улози *interlocutor*-а и 3) предрасуде о непостојању аргументације у словенском средњовековљу као *indirect target/ultimate destination*, а онај који говори, *author*, и сам изводи аргументацију на дидактичкој позадини. Да би ваљано аргументовао и уверио нас како има смисла говорити о словенском аргументацијском наслеђу средњег века, он мора да обезбеди примере који ће бити истовремено јасни, сликовити, ауторитативни и изазовни. Међутим, у савременој трансдисциплинарној студији каква је ова, кључ можда и није у томе какви се примери изналазе већ шта се с њима чини.

А шта је то с њима у овој студији рађено? Како се постигла мултифункционалност, која је обезбедила да се навођење велике количине примера не чини сувишним и не изгледа као пуко набрајање? Прилазио им је, просто, сваки пут други ум: логички, филолошки, књижевни, преводилачки. Ево и како.

Кад у првом поглављу хоће да објасни пут од индуктивног аргумента до дијалектичког силогизма, Какридис на сцену изводи апостола Павла. Он својом Првом посланицом Коринћанима треба да нам покаже како један индуктивни аргумент може бити претворен у дедуктивни, и обрнуто. Након што пружи цитат, аутор врши реконструкцију кључног аргумента на оба начина (индуктивни и дедуктивни). Потом из ових реконструкција извлачи закључке и изводи пред нас праву намеру: Павлов цитат није ту тек да послужи као илустрација за претходно поменуто могућност аргумента да се „премећу“ из једног облика у други него нам може помоћи да разумемо две временски врло удаљене концептуализације у тео-

рији аргументације. То су савремена подела на дедуктивне и индуктивне аргументе, с једне, и аристотеловска подела на аподиктичке и дијалектичке силогизме, с друге стране. Тако једним *дидлијским* примером аутор ове књиге успева да истовремено укрсти и разјасни *античку* и *савремену* концепцију јер ће се у наставку студије обема служити, да објасни *средњовековну* аргументацију. Тај приступ је онда и историјски, и идејни, и логички, а као такав остварен је на укупно две стране текста!

Нека наш други *пример примера* поново буде посредно аристотеловски: кад у трећем поглављу издваја можда најранију аргументативну реконструкцију у српском писаном наслеђу, у схолијама српских коментатора у рукопису Дечани 88 (којим се управо он иначе најопсежније бавио)¹, Какридис тим примером чини неколико ствари. Најпре нам нуди цитат Григорија Паламе у преводу на савремени српски језик. Онда нам га даје на српскословенском, на основу свог издања. Онда нам га поново пружа на српскословенском, али сада с измењеном, савременом пунктуацијом. Тек тада приступа аргументативној реконструкцији. Тако је вишеструко „обрадио“ овај цитат иза кога се крије аргумент. (Какридис иначе у студији показује да аргументи нису увек у средњовековљу видљиви голим оком јер се неретко налазе у склопу наратива, или у некој другој форми, па чак и у поезији, на пример, у Великом канону Андреја Критског.) Међутим, прави заплет тек тада почиње јер се аутор усредсређује на три схолије које прате Паламин основни текст. Схолија сама већ има задатак да експлицира и, у овом случају, парафразира примарни текст. Као схолија схолије, Какридисов коментар у првом случају фокусира се на избор глагола и глаголских облика српског схолијаста, убедљиво изводећи конклузију чије су импликације далеко шире: наиме, да „терминолошка колебања преводиоца показују како филозофска терминологија настаје заједно са филозофском рефлексijом, општије речено, како језички систем има свој извор у говорној делатности“ (стр. 72). Приступ је сада, дакле, и археографски, и у ширем смислу филолошки, и у пуном значењу филозофски. Трећа схолија интересантна је по томе што се непосредно позива на Аристотела, али и по томе што, како каже Какридис, неуспешно имитира концизност Аристотеловог стила. Након што нам да српскословенски текст схолије, аутор ће поново извршити малу интервенцију, овог пута не у интерпункцији него додавањем. словних знакова који

¹ Реч је о српском рукопису из збирке манастира Дечана (бр. 88), који садржи слова Григорија Паламе и његовог противника Варлаама Калабријског. Поред тога што прати најзначајнија интелектуална дешавања у Византији свог времена, он садржи и неке саставе који нису сачувани на оригиналном, грчком језику, па представља важан извор за проучавање исихазма: I. Kakridis, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen*, München 1988; Y. Kakridis, L. Taseva, *Gegendie Lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirchenslavischer Übersetzung*, Monumenta liguae slavicae dialecti veteris, vol. LXIII, Freiburg i. Br. 2014.

треба да олакшају разумевање иначе готово потпуно нејасног текста. После тога, учиниће нешто сасвим једноставно – представиће нам у целини цитат из Аристотелове топике, и то у два различита српска превода, који ће сам собом показати оно што смо и слутили, наиме да је читаво објашњење аргументативне схеме српског схолијаста преузето од Аристотела. У тренуцима кад примери и цитати говоре сами за себе, аутор им допушта да то чине, без сувишних коментара.

Четврти и, за ову прилику, последњи *пример примера* долази из петог поглавља и односи се на објашњење једног занимљивог реторичког поступка, хипофоре, коју Какридис уводи уз помоћ Јована Златоустог. Овде је начин цитирања и однос према парадигматичном тексту нешто друкчији него у претходни примерима. Пре свега, речи Јована Златоустог нису дате као блок текста него су у фрагментима распоређене на три стране, а између фрагмената налазе се Какридисови коментари. У тим коментарима он се више не бави ни аргументативном реконструкцијом, ни сложеним питањима преводилачких избора, ни интервенцијама у српскословенском или српском тексту, ни типовима аргумената, па ни Аристотелом. Уместо тога, он коментарише однос између драмских и наративних форми изражавања, осврће се на појмове двогласне речи, одглумљеног говора, туђег говора, говора у говору (што су све формулације Михаила Бахтина), да би на крају дошао до неке врсте, условно речено, жанровског одређења Златоустове беседе „О статуама“, као „комбинације дидактике с полемиком“. То ће му послужити као мост ка детаљнијој експликацији једног значајног жанра из хеленистичког доба, што ће касније одиграти велику улогу у хришћанској омилитици – жанра дијатрибе. Какридисов поступак је овде, дакле, књижевнонаучни и реторички: он се бави питањем књижевног поступка, реторичке ситуације и реторичких техника, као и проблематиком жанра, ослоњен на бахтиновске претпоставке.

Ова четири примера, која ни у ком случају не приказују сву моћ ауторовог одабирања и сву вишеструкост његовог поступања према парадигматичним текстовима, требало је да послуже као илустрација сложене вишестраности ове студије. Та је вишестраност не само методолошка, јер се дотиче врло различитих дисциплина и у свакој од њих „игра по њеним правилима“, него и мисаона и стилска: аутор мења свој начин излагања у зависности од теме којој се у одређеном поглављу посвећује, показујући тиме неуобичајену гипкост: да је писање Олимпијада, ова књига би се такмичила у вишебоју.

Као и дворански вишебој, и она има седам делова.

Кратко ћемо проћи кроз те делове, избегавајући, упркос устаљеним жанровским очекивањима, да књигу „приказујемо“, у настојању да је пре коментаришемо, а с крајњим циљем да је препоручимо пажњи читалаца. На ово избегавање стандардних образаца позива нас студија Јаниса Какридиса, која је на више начина нестандартна.

Пре свега, она је, на чему смо инсистирали до сада, нестандартно вишестрана. Уз то је и нестандартно „брза“ у главном току мисли; отуда ју је тешко пратити. Нестандарно је фокусирана, и у односу на нашу медијевистику, и у односу на нашу науку о књижевности, и нашу историју језика: њен фокус је на неки начин дифузан, али то не доводи до расејаности јер је срачунато лишена сваке редуванце. Зато је она нестандартна и у свом навођењу литературе, којег у основном тексту уопште нема; уместо тога, исцрпне напомене дате су на крају књиге, подељене према поглављима. У прва три поглавља, вишебојске *џркачке дисциплине*, аутор нас експедитивно спроводи кроз класичне проблеме аргументације. Он је ту усредсређен на структуру и класификацију аргумената. У првом поглављу, које носи назив Слово (Λογος), он даје дефиницију појмова аргументације, дисенса или неслагања, учесника у расправи, консензуса, а потом прелази на особине здравог аргумента, дајући уз то и преглед типова конклузија и типова аргумената. Потом износи неколико врста аргумената из различитих подела, задржавајући се на појму вероватноће, као и на разлици између аргументације и објашњења. У другом поглављу, под насловом Место (Τοπος), уводи појмове ослонца закључивања и правила закључивања, а потом се фокусира на топос као аргументативну схему, и представља разне начине разумевања појма топоса (од аристотеловског схватања до Курцијусовог, књижевног, које је у нашој науци о књижевности општеприхваћено); затим даје преглед најчешћих топоса као аргументативних схема (аналогичких аргумената, аргумената *a fortiori* и *a contrario*), уз мноштво примера. Треће поглавље, под називом Јелин (Ελλην), пружа разноврсну дискусију о античком и византијском наслеђу аргументацијске теорије и праксе код Словена. То је оно поглавље у коме опширно цитира чувени дечански рукопис, анализирајући колико је добро српски преводилац могао познавати савремену теорију аргументације. Поглавље обилује упечатљивим местима, а за ову прилику ћемо издвојити два – посебну пажњу која је посвећена словенској терминологији у преводима аргументативних текстова, и изузетну расправу о непостојању словенских превода класичне старине и ширим културним импликацијама односа између словенског средњовековља и његових византијских интелектуалних узора.

У наредна два поглавља, вишебојским *скакачким дисциплинама*, фокус с унутрашње структуре аргумената пребацује се на њихову, у недостатку бољег израза, спољну, контекстуалну природу. Четврти део носи назив То како (Καπως) и у њему ће се аутор бавити неслагањем, аргументативним позицијама и комуникативним улогама, а то значи целокупном комуникативном ситуацијом, односно аргументативном констелацијом. Више није важан сам аргумент већ у шта је он ситуиран: постојање аргумента не значи по себи и постојање аргументативне дискусије. Служећи се теоријом кому-

никације Стивена Левинсона, Какридис детаљно објашњава улоге које играју учесници у дискусијама у оквиру различитих жанрова средњовековља, с посебним освртом на хагиографију. Пето поглавље, под именом Рече (Φησι), бави се начинима на које се у средњовековним делима обликује такозвани туђи говор. То је поглавље које се у великој мери ослања на бахтиновско разумевање исказа, и у њему Какридис даје примере за препричан говор или објектну реч, одглумљен говор или двогласну реч, а потом се бави наслеђем дијатрибе, на шта смо се већ осврнули. Реторичка анализа извршена у овом одељку и њене књижевнотеоријске импликације посебно су интригантне за читаоца који долази из области књижевних студија.

Последња два поглавља, вишебојске *бацачке дисциплине*, бацају се свако на по једну додатну тему за размишљање, која допуњава претходна разматрања пружајући им још један проширен пример (у случају шестог) или нову димензију (у случају седмог поглавља). Шесто поглавље (Поњеже, Εἰπερ) може се разумети цело као пример односа словенске средине према грчком наслеђу. Оно је готово у целини посвећено дечанском рукопису 88, о чему је већ било речи. Какридис се ту бави Варлаамовом теоријом аргументације у богословском контексту, и њеном рецепцијом код Словена, уз обавезан осврт на Паламине реакције, и занимљив поглед на недовољно познато дело Нила Кавасиле. У седмом поглављу (Вран, Κοραξ) студија добацује до области невербалног, усредсређујући се на сасвим други онтолошки ниво, који, неочекивано, чини једну битну аргументативну димензију. Да би објаснио како слика може постати део аргумента, најпре ће се бавити особинама природних (линеарних, арбитражних, двоструко артикулисаних), односно вештачких (симболичких, нелинеарних, једноструко артикулисаних) језика; на изванредном примеру из *Хришћанске ѿвојорафије* Козме Индикоплова показаће какву улогу иконични знаци могу играти у аргументацији. Након тога аутор ће се изместити и из визуелног у делатно, стварносно, оно које се показује а не казује, и у том случају једна прича из Јеванђеља по Марку, о којој овом приликом нећемо откривати детаље, послужиће као парадигма делатног аргумента у вербалном руху.

Ако су четири примера с почетка овог приказа имала намеру да покажу суптилност и сложеност мисли што ову књигу чине интелектуално провокативном и захтевном, овај сасвим кратак преглед садржаја имао је за циљ да представи књигу у огромности њеног захвата, мноштву покренутих питања и несвакидашње густој насељености садржајем.

Читаоцу би се могло учинити да му препоручујемо једну, у суштини, тешку књигу. То је тачно. Она захтева стрпљење, концентрацију, предзнање, и веру у наслов који, као Словенима, не може да нам не годи или бар да нас не копка: Аргументација? Код православних Словена? И то у средњем веку?

Ако се, међутим, препусти вођству Јаниса Какридиса, читалац ће релативно брзо схватити да је у добрим рукама. Не само што ће се све коцкице до краја склопити, остављајући у поговору кључно питање отвореним (па ће читалац моћи од тог тренутка да буде мало и протагониста) него ће, из поглавља у поглавље, с успутним стицањем знања о аргументацији, читање постајати све лакше. Чини се, заиста, да постоји нека чудна градација у лакоћи и у ширини, у седмострукој структури ове књиге.

Уз то, сетимо се на овом месту нашег претка Инока Исаије пред задатком да преведе корпус дела псеудо-Дионисија Ареопагите, „са многопремудрог и уметничког и веома драгоценог јелинског језика“, који је, како у маниру самоунижавања сам каже, научио „тек толико да може разумети драгоценост његову и тежину превођења са њега на наш језик“. Тежина разумевања која сведочи о драгоцености ове књиге за нашу културу ипак је ублажена: Јанис Какридис написао ју је на српском.